

Manicheizmus a török népeknél. Szemelvények a Huasztuaniftból¹

(DANKA BALÁZS)

A manicheizmus gnosztikus vallás, amely az alapítójáról, Mániról (i.sz. 217–276) kapta a nevét. Ugyan a vallásnak napjainkban már nincsenek hívei, de történeti jelentőségét tekintve világvallásnak nevezhetjük, mivel Észak-Afrikától Kínáig voltak követői. Máni egy zsidó-keresztény közösségben született Mezopotámia déli részén, amelyet 24 éves korában elhagyott, és saját tanai hirdetésébe kezdett. A manicheizmus zoroasztriánus és keresztény alapokon nyugszik, később pedig a kelet felé irányuló térítő tevékenység során kiegészült buddhista elemekkel is. Máni „végső” prófétaként tekintett magára, de elismerte a korábbi világvallások alapítóit is (Jézus, Zaratusztra, Buddha). A saját vallását nem újként határozta meg, hanem a korábbiak egyesítéseként. A manicheizmus a zoroasztriánizmushoz hasonlóan dualisztikus vallás. Tanítása szerint az egymástól függetlenül létező két entitás, a Fény és a Sötétség az idők kezdete óta vívják kozmikus harcukat, melynek során összekeveredtek. Az egyház, illetve a hívők feladata az, hogy azokat újra különválasszák, s ezáltal érjék el a megváltást.

A MANICHEUS EGYHÁZ

A manicheus egyház piramisszerű hierarchia szerint épült fel, amelynek feje Máni. A hívők Mánit halála után is mindenkori egyházfőként ismerték el. Máni halála után a hierarchia csúcsán álló személy megnevezése a Vezető volt. Az egyház hivatalos ötszintű felosztása a következő: Tanítók vagy Mesterek, püspökök, presbiterek, Kiválasztottak, Hallgatók. A Kiválasztottak közül került ki a 12 tanító, a 72 püspök, és a 360 presbiter (Simon 2011: 429). Az egyházon belül nők is magas pozíciókba juthattak. A manicheus hierarchia alján a Hallgatók helyezkedtek el, akik az egyház világi ügyeit intézték, és ők szolgáltattak alamizsna formájában ételt a Kiválasztottaknak, hogy azok semmilyen formában ne szennyezzék be magukat az élet kioltásával, ugyanis a manicheizmus az életet különleges tiszteletben tartotta. A Kiválasztottak az ételt rituális étkezé-

---

¹ A tanulmány a következő kötetben alapszik: Biacsi –Danka – Ótott-Kovács 2014.

során vették magukhoz, elválasztva a benne található Fényt a Sötétségtől, és megszabadítva azt az anyagtól, ezáltal közeledve a megváltás felé.

A manicheusok tevékenységét aktív térítés jellemezte. Ezt egy olyan univerzális vallás iránti igény motiválta, amely nem kötődött nyelvhez vagy etnikumhoz, és amelynek a célja az volt, hogy mindenkihez eljuthasson. Máni nagy figyelmet fordított arra, hogy tanításait saját maga foglalja írásba, hogy tanait ne lehessen félremagyarázni, mint ahogy szerinte ez a kereszténység, a zoroasztrianizmus és a buddhizmus esetében történt. Úgy vélte, e három vallás tanításai mögött ugyanaz a végső igazság van, azonban ezt a próféták későbbi követői félremagyarázták. A manicheizmus könyves vallás, a szövegek lejegyzésére önálló írást fejlesztettek ki.

A manicheizmus külső szemmel nézve szinkretikus vallásnak tűnik. Ennek két oka van: egyrészt, mert a manicheizmus látszólag a fent említett vallások elegye, másrészt, mert a térítés folyamán a manicheizmust mindig a helyileg ismert vallás kulcsfogalmaival és terminológiájával magyarázták. Az adaptálás következtében a manicheizmus területtől függően más és más „köntösben” tűnt fel, illetve terjedt el. Nyugaton, a Római Birodalom felé történő terjeszkedés során az ottani keresztény vallási vezetők saját tanításaiktól elhajló eretneknek tekintették Mánit, követőit pedig eretnek keresztényeknek, és mint minden eretnekséget, a manicheizmust is üldözték.

A térítés során fontos szerephez jutottak a kereskedők, így a manicheizmus kelet felé irányuló terjesztése is elsősorban a Selyemúton vándorló szogd kereskedőknek köszönhető. A manicheusok kezdetben igyekeztek a helyi uralkodókat és előkelőket megtéríteni, hogy azok teret engedjenek a vallás szabad gyakorlásához. Ezt követően az ő támogatásukkal lehetett kolostorokat alapítani, és megszervezni a kis közösségeket. A térítők az uralkodók megtérését nyilvános vitákkal vagy csodának feltüntetett gyógyításokkal igyekeztek elérni.

A TÖRÖKSÉG ÉS A MANICHEIZMUS

A manicheizmus térhódítása Irántól keletre a 7. század végén kezdődött. A térségben elsősorban a vallás buddhista jellemzői kaptak hangsúlyt. A törökség körében a 8. század második felében kezdett el terjedni, miután a kínai Tang-dinasztia elleni An Lu-san vezette lázadás (755–763) leverésére érkező ujjur csapatok négy szogd Kiválasztottat vittek magukkal az uralkodó Bögü kagánhoz (759–779), aki 762-ben áttért, 763-

ban pedig államvallássá tette a manicheizmust. Ennek meggyőződésbeli okai is lehettek, de a környező államokétól eltérő vallás a politikai függetlenséget is szimbolizálhatta. Más vélemény szerint Bögü kagán csak felvette a manicheizmust, de államvallássá csak az őt 795-ben követő, más nemzetségből származó kagán tette. Ezt az a feltételezést támasztja alá, hogy Bögüt 779-ben egy anti-manicheus lázadás során ölték meg. A manicheizmus története során kizárólag az Ujgur Kaganátusban vált államvallássá.

Bögü kagán uralkodása alatt a manicheusok 768-tól Kína északi részén is térítő misszióba fogtak, de az Ujgur Kaganátus kirgizek általi megdöntése (840), és az ujugrok katonai főségének megszűnése után a térítés is megszűnt ebben a régióban. A manicheizmus üldözött vallássá vált Kínában, de mégsem tűnt el teljesen: a kínai manicheusok Délkelet-Kínában folytatták tevékenységüket, az ujugrok pedig a kelet-turkesztáni Kocsóban (Qočo) egészen a 11. század elejéig megtartották és gyakorolták a manicheizmust (Kósa 2013: 312).

HUASZTUANIFT, AZ ÓTÖRÖK MANICHEUS GYÓNÓIMA

Az ótörök nyelvű *Huasztuanift* (a szó jelentése ‘gyónóima’) egy, a manicheus valláshoz tartozó liturgikus gyónás. A szöveget a legtöbb liturgikus szöveghez hasonlóan az iráni nyelvekhez tartozó szogdból fordították (ótörökre).

A manicheus gyónóimát rendszeresen, előre meghatározott időpontban adták elő, a vallás szent napján, hétfőn, illetve az éves Béma ünnepkor, Máni mártíromságára emlékezve. A gyónás helye a *csajdan* (*čaidan*), a böjti csarnok volt. A gyónás kollektív módon, rituális keretek között történt. A formula alapján az ún. profilaktikus típushoz tartozik, amely azt jelenti, hogy a bűnöket implicit módon vallják meg: „Amennyiben elkövettem volna...”. Ez a formula teszi alkalmassá arra, hogy a gyónást a közösség kollektív módon adja elő. A kollektív ima mintegy katalogizálja a vallásban bűnnek számító cselekedeteket, illetve mulasztásokat, így a hívő a gyónások alkalmával újra és újra átlátja azt, hogy a vallása szempontjából mi számít bűnnek, ezáltal a teljes korábbi életére vissza tud reflektálni. Az imát egy magas rangú pap adta elő, a hívek pedig egyszerre válaszoltak. Nem tudni, hogy a gyónás ilyen szertartása visszavezethető-e Mániig, az első ilyen ismert kollektív gyónóima, ahol a gyónás szövegét többes szám első személyben mondják el, az éppen a *Huasztuanift* (Wilkens 2003: 18).

A *Huasztuanift* szövege tizenöt tételből épül fel, amelyek jól elkülöníthetők egymástól. Az egyes tételek a szövegben sorszám szerint következnek (pl. „Hetedik. Amennyiben...”), és minden tételt egy imaformula zár le: *manāstar hirzā*. A kifejezés pártus eredetű, jelentése ‘Bocsásd meg bűneimet!’.

Az első három tétel a vallás alaptételeit: a kozmológiát, a makro- és mikrokozmoszt írja le. Ezek megtagadása a vallás alapvető tanításainak el nem fogadását jelenti, vagyis bűn. A negyedik, ötödik, hatodik és hetedik tétel a manicheizmusra való áttérés előtti életben elkövetett, és a vallás szempontjából bűnnek számító cselekedetekhez kötődik. A nyolcadik tételtől a gyónás az áttérés után elkövetett bűnökre és a helytelen vallásgyakorlásra vonatkozik (az imádkozás, gyónás, böjt, alamizsna elmulasztása és a tízparancsolat be nem tartása). Az utolsó tétel pedig összefoglalja a fentebb leírtakat, és bocsánatért könyörög minden olyan, az emberi gyarlóság miatt elkövetett helytelen cselekedetért, ami a felsorolásból kimaradt (Özertural 2011).

A szöveget valószínűleg szogdból fordították törökre, ugyanis a sorszámnevekkel való felosztás a szogd változatban is megvan, és más gyónószövegekben az ilyen jellegű felosztás nem ismert (Özertural 2011: 114).

A jelenlegi szövegközlés a következő kéziratokon alapul: az első 48 sort tartalmazó kézirat a *Turfanforschung Digitales Archiv*-ban található (URL1), a szövegnek megfelelő sorrendben *U8r*, *U8v*, *U10r*, *U10v* jelzetek alatt. A szöveg további részét a londoni kézirat képezi, amely a *British Library* gyűjteményének része *Or 8212 (178) [Ch 0015]* jelzettel. Létezik egy ujgur írásos változata is, amelyet a szentpétervári *Institut Vostokovedenija*-ban található *SI D1 (SI 3159)* jelzet alatt. Továbbá a következő töredékes kéziratok tartoznak a szöveghez, amelyek kettő kivételével megtalálhatóak a *Turfanforschung Digitales Archiv*-ban (további részletekhez lásd, Biacsi-Danka-Ótott Kovács 2014: 12).

A szöveg, vagy annak részei korábban is megjelentek. A berlini kéziratok egy részét Albert von Le Coq publikálta 1911-ben (reprint 1972). A teljes rekonstruált szöveg megtalálható Willie Bang 1923-as, illetve Jes Peter Asmussen 1965-ös munkáiban. Az utóbbi kiadás szövegének első 48 sora szintén a fent említett berlini kéziratokon alapul, illetve a londoni kéziraaton, de hivatkozik a szentpétervári kéziraatra is. A szentpétervári kézirat legújabb kiadása Tuguševa (2008) nevéhez fűződik, de ezt korábban Radloff (1909), Malov (1951) és Dmitrieva (1963) is publikálta. Zieme (1966, 1975) elkészítette a töredékek katalógusát és olvasatát, és közreadta azok *facsimilé*-it is.

Az itt közölt *Huasztuanift*-változat manicheus írással íródott. A manicheus írás arámi eredetű, és jobbról balra olvasandó. A londoni kézirat végén található ábra tájolása azonban arra utal, hogy ezt a szöveget felülről lefelé is olvashatták (ekkor a sorok balról jobbra követik egymást). Az ábécé egyes betűinek van szóeleji és szóvégi változata is, ezek többnyire nem térnek el jelentősen egymástól, mint például az arab vagy az ujjur írás egyes betűinek esetében.

A *Huasztuanift* korábbi magyar fordításai Kakuk Zsuzsa (1985), illetve Kara György (2011) nevéhez fűződnek.

Szemelvények a *Huasztuanift*ből² (MHUa)

- (1) *ħormuzta tānri beš tānri* (2) *birlā qamağ tānri-lār sōzinlūgūn* (3) *yākkā sūñūškālī kālī* (4) *inti anīg qīlīnčlīg šimnulugun* (5) *beš tōrlūg yāklār-lūgūn sūñūšdi* (6) *tānri-lī yāklī yaruqlī qaralī ol* (7) *ōdūn qatīldī ħormuzta tānri* (8) *oğlanī beš tānri bizniğ ōzūtūmūz* (9) *sōn yāklīgūn sūñūšūp balīg bašlīg* (10) *boltī yemā qamağ* (1-5) *Hormuzta*³ isten, az Őt istennel⁴ együtt, minden istenek parancsára, hogy a démonok ellen harcoljon, eljött, és alászállt. Harcolt a gonosz tetű *Simnuval*⁵ és az ötféle démonnal⁶. (6-10) Az istenek és a démonok, a Fény és a Sötétség abban az időben összekeveredtek⁷. *Hormuzta* isten fiai, az Őt isten, a mi lelkünk hosszú ideig a démonokkal harcolva meg-

² Eredeti szöveg: U8r 1-12, U8v 1-12; U10r 1-12, U10v 1-3.

³ A név különféle jelentésben és formában igen elterjedt. Átvette a buddhizmus is. Az óperzsa *Ahura Mazda* (> középperzsa *Ormazd*, korai újperzsa *Hormuzd*) eredetileg a zoroasztrianus óperzsa vallás istene, *ahura* 'Isten, úr', *mazda* 'bölcesség'. A manicheus panteonban *Hormuzta* istenként szerepel, ugyanakkor a Fény Birodalom urának első hívására megjelenő Első Ember neve is, aki a Sötétséggel való harcban az isten „helyett” küzd, mivel isten nem cselekvő entitás (Simon 2011: 402).

⁴ A manicheizmusban az ötös a szent szám, az öt elem, mint a világ alkotórészei, *Hormuzta* emanációi. Az öt pozitív elem: a Légt, a Szél, a Fény, a Víz és a Tűz (Simon 2011: 402).

⁵ Az iráni *Ahriman* 'a gonosz, a rossz isten, a sátán' megfelelője. *Ahriman*, *Ahremen* a középperzsa alakja az óperzsa, zoroasztrianus *Angra Mainyu*-nak. A törökbe a *šimnu* szogd közvetítéssel került (Gharib 2004: 375), vagyis a *šimnu* és az *ahriman* egyazon óiráni szókapcsolatra mennek vissza.

⁶ Ugyanúgy, ahogy *Hormuztának* öt „fia” van, a Sátánnak is öt emanációja létezik: a Füst, a Tűz, a Perzselő Homokvihar, a Víz és a Sötétség (Simon 2011: 401).

⁷ A Fény és a Sötétség elkeveredése valójában az érzékelhető világ létrejötté, amelyben a jó és a rossz, a fény és annak hiánya, a sötét keveredik.

yäklär uluğlariniñ (11) todunč-suz uwutsuz suq yäknij yawlaq (13) biligiñä qatılıp ögsüz köñül- (14) süz boltı kántü toğmıš qılın- mış (15) mänigü täñri yerin ünütu ıddı (16) yaruq täñrilärdä atrılıtı antada- (17) ta bärü täñrim yäk qılınčıña (18) anıñ qılınčılığ šim- nu öğümüzni (19) saqınčımızni azğurduqın arqun (20) biligsiz ögsüz boltuqumuz üčün (21) qamağ yaruq özütlärniñ töziñä (22) yiltiziña ariğ yaruq äzrua täñrikän- (23) kä näčä yazıntımız yañılıtımız ärsär (24) yaruqlı qara- lı täñrili yäklı (25) tözi yiltizi tedimiz ärsär (26) tırgürsär *täñri* tırgürür *ölürsär* (27) täñri *ölürür tedimiz ärsär ädgüg* (28) anıgağ qop täñri yaratmıš ol (29) tedimiz ärsär mänigü täñriläriğ (30) ya- ratıglı ol tedimiz ärsär xormuzta (31) täñrili šimnulı inili içili ol (32) tedimiz ärsär täñrim södə bärü (33) bilmätin täñrikä igidäyü muntag (34) uluğ čulwu saw sö- zlädimiz ärsär (35) mundağ

sebesült és megsérült. Majd minden démonok legnagyobbikának, (11-15) a telhetetlen és szégyentelen Mohó- ság démonának, és a száznegyvenszer tízezer démonnak rossz tudatával ösz- szekeveredve értelem és érzelem nél- külivé vált⁸. *Ahol* magától született és teremtetett, az örök mennyet teljesen elfelejtette (lit. elfelejtve elengedte), (16-19) a Fény istenektől elvált. Attól kezdve, Istenem, a démoni tettek által a gonosz tettű Simnu értelmünket és gondolatunkat félrevezette, korccsa, (20-25) tudattalanná, értelem nélküli- vé váltunk, s emiatt minden fénylélek⁹ alapja és gyökere ellen, a szent, fé- nyes Ezrua isten¹⁰ ellen valahányszor vétkezettünk, eltévelyedtünk, amikor a Fényt és a Sötétet, az isteneket és a dé- monokat *egyaránt* alapnak és gyökér- nek mondtuk, (26-30) “ha életre kel, isten kelti életre, ha meghal, isten öli meg” – amikor ezt mondtuk¹¹, “a jót és a rosszat mind az isten teremtetete” – amikor ezt mondtuk, “ő az örök iste- neket teremtő” – amikor ezt mondtuk, „Hormuzta (31-35) isten és Simnu, öcs és báty” – amikor ezt mondtuk, Istenem, ha régóta tudatlanul az isten-

⁸ A manicheus vallásban az értelemnek különösen fontos szerep jut, ez ugyanis a megváltás elindítója (Simon 2011: 400).

⁹ *yaruq özü* ‘Fénylélek’ (Kósa 2013). A Fénylélek által juthat el az ember a megváltáshoz, a megváltó tudás ezen keresztül érhető el az egyén számára. A két gyökér pedig a két ellentétes princípiumra, a Fényre és a Sötétségre utal (Kara 2011: 207).

¹⁰ Ezrua: Zurwān. A közép-perzsa *zrw'n*, *zrw'n* (zarwān) a manicheus panteon legfőbb istensége, „a fényvilág legfőbb lénye”, indiai forrásokban megfeleltetik Brahmával (Kara 2011: 196). Az ótörök szövegek gyakran csak *täñriként* említik (Asmussen 1965: 202, vö. Sundermann 1979: 101).

¹¹ A manicheus hit szerint téves az az állítás, hogy az életet az isten (Fény) teremtetete és a halál isten akaratából van. Ugyanis a manicheus hit szerint a Fény nem aktív szereplő (nem cselekszik, nem teremt), hanem belőle emanálódik, sugárzik ki minden. A tett az időben, míg a kisugárzás örökké létezik. A Sötétség aktivitása, harca kényszeríti cselekvésre, változásra a Fényt (Simon 2011: 401).

boşunčsuz yazuq yazıntımiz (36)
ärsär täñrim amti män raymast
 (37) färzind ögünürmän yazuqda
 boşunu (38) *ötünürmän manastar*
hirza (39) qutluğ pats[...]

nek hazudva ilyen nagy, káromló szavakat szoltunk, (35-41) ha ilyen megbocsáthatatlan vétkeket vétkeztünk, Istenem, most én, Raimaszt Ferzind¹² [ezeket mind] megbántam, a vétkek alól bocsánatért esedezem. Manasztar hirza!¹³ (Ó) áldott kezdet [...]

(MHUB)¹⁴

(1) üçünč yemä beş täñrikä (2) xormuzta täñri oğlanıña (3) bir tıntura täñri ekinti (4) yel täñri üçünč yaruq (5) täñri törtünč suw täñri (6) beşinč ot täñri sön (7) yäklügün süñüşüp (8) balıqduqın qaraqa qatıldu- (9) qın üçün täñri yerinärü (10) baru umatın bu yerdä (11) ärür üzä on qat (12) kök asra sägiz qat (13) yer beş täñri üçün turur (14) qamağ yer üzäkiñ qutı (15) qıwı öñü mänzi özi (16) özüti küči yaruqı tözi (17) yiltızi beş täñri ol (18) täñrim södə bärü beş (19) täñrig bilmätin anıñ yawlaq (20) biligin näčä sidimiz berttimiz (21) ärsär tört yigirmi türlüg (22) baş qıltımiz ärsär on (23) yılan başlıg ärnäkin eki (24) qırq tişin tirig özüg (25) aş içkü täñrig näčä (26) ačıttımiz

(1-4) Harmadik. Továbbá, ami az Öt istent, *vagyis* Hormuzta isten fiait *illeti*: az első a Levegő istene, a második a Szél istene, a harmadik a Fény (5-8) istene, a negyedik a Víz istene, az ötödik a Tűz istene. *Mivel ezek* régóta a démonokkal harcolva megsebesültek, és a sötétséggel összekeveredtek, (9-13) emiatt az istenek földjére visszatérni nem tudtak, így e földön vannak. Fent a tízrétegű égbolt, lent a nyolcrétegű föld az Öt isten miatt áll fenn.¹⁵ (14-20) Minden a föld felszínén lévőnek áldása és kegyelme, színe és ábrázata, saját maga és lelke, ereje és fénye, alapja és gyökere az Öt isten. Istenem, régóta az Öt istent tudatlanul gonosz, rossz tudattal valahányszor megtörtük és megsértettük, (21-26) *neki* a tizennégy-

¹² Valószínűleg a másolatot, esetleg fordítást megrendelő személy neve, csak a berlini kéziratban szerepel (Kara 2011: 196).

¹³ Formula a bűnök alóli feloldozásért való könyörgéskor, 'Bocsásd meg a mi vétkeinket'. Pártus eredetű kifejezés a *Huasztuanifiben* (hasonlóan magához a *Huasztuanifit* szóhoz). A pártus szavak jelenléte azt bizonyítja, hogy a keleti manicheizmusban az egyházi nyelv a pártus volt – feltehetőleg a 6. századig, amikor felváltotta a szogd (Asmussen 1965: 204).

¹⁴ Eredeti szöveg: L 32-63.

¹⁵ Az anyagi világot a sötétséggel összekeveredett, és attól megszabadulni nem tudó Öt isten miatt alkották meg. Asmussen (1965: 215) több példát is hoz más manicheus szövegekből arra, hogy a föld és az ég rétegeit elkülönítették.

ağrıttimiz ärsär (27) quruğ öl
yerkä beş (28) türlüg tñlīgqa beş
türlüg (29) otqa iğaçqa nāčā (30)
yazıttımız ärsär amtı tñrım (31)
yazuqda boşunu ötünür- (32) biz
manastar hirza

féle sebet okoztuk¹⁶, tíz kígyófejű
ujjunkkal, harminckét fogunkkal
az Élő Ént, az étel és ital istenét va-
lahányszor kínoztuk és gyötörtük,
(27-32) a száraz és nedves föld öt-
féle élőlénye¹⁷ ellen, az ötféle fű és
fa¹⁸ ellen valahányszor vétkeztünk,
most Istenem, a vétkek alól bocsá-
natért esedezünk. Manasztar hirza!

(MHUc)¹⁹

(1) *yetinč* yemä (2) södä bärü
äki ağuluğ (3) yol başıŋa tamu
qapıqıŋa (4) azğuruğlı yolqa kim
tesär (5) bir igid nomuğ törüg
(6) tutuğma äkinti yemä yäkkä
(7) tñrı tepän yükünč yükünüg-
mä (8) södä bärü tñrım kertü
(9) tñrığ arığ nomuğ bilmätin
(10) uqmatın burxanlar arığ (11)
dıntarlar nomlasar kertkünmädin
(12) tärtrü yana igidäyü tñrıči-
min (13) nomčimın tegmäkä
artızıp (14) anıŋ sawın alıp nāčā
(15) yaŋılu baçaq baçađımız (16)

(1-4) Hetedik. Továbbá régóta a Két
Méreg Út²⁰ kezdetéhez, a pokol ka-
pujához *félrevezető* útra jut: (5-11)
először, a hamis tant és törvényt tartó,
másodsor pedig a démont istennek
tartva *neki* hódoló. Régóta Istenem,
az igaz istent, a szent tant tudatlanul
és értetlenül, amit a burhánok, szent
kiválasztottak prédikáltak, nem hittük
el, (12-15) valamint félrevezetve azok
által, akik helytelenül és hazudva azt
mondták: „prédikátor, a tan prédikátora
vagyok”, az ő szavukat elfogadva va-
lahányszor tévesen bőjtöt bőjtöltünk,

¹⁶ Az anyagi világ dolgait az ember a különböző tevékenységei során megsebzí, károsítja. Ez azért számít bűnnek, mert a *Huasztuanıfıben* az Öt isten formájában megszemélyesített „Fénye-
lemek” az anyagi világ alkotóelemei közé tartoznak, és amikor az anyagi világot az ember vala-
milyen formában átalakítja, megsérti, akkor valójában a Fény ellen követ el bűnt, a Fényt sebesíti
meg. Az ilyen módon okozható tízennégy seb egy részét egy Sundermann (1985) által publikált
közép-perzsa manicheus töredékből (M 12) ismerhetjük meg. A kéziratnak csak a száraz földben
okozott sebeket leíró része maradt ránk, a nedvesben okozott sebekről szóló szakasz elveszett.
A szárazban okozott sebek a következők: az ürülék és a piszok, amit rászórnak; a hegyek súlya;
a földbe temetett hullák rothadása és bűze; faekével, ásóval, vasekével és hasonló szerszámokkal
okozható sebek; az olvasztókemencében, sütőben, pörkölőkemencében okozott égési sebesülések;
a források és kutak betemetése; a rátaaposással, eltiprással okozott sebek (Sundermann 1985).

¹⁷ A manicheus vallás az élőlényeket öt csoportra osztja: az emberiség, a négylábú állatok, a repülő
élőlények, a vízi élőlények, csúszómászók. Ebbe a felosztásba a növényvilág nem tartozik bele.

¹⁸ A növényi világ öt osztálya, konkrét felsorolása nem ismert.

¹⁹ Eredeti szöveg: L 125-243.

²⁰ A pokol (*tamu*) kapujához vezető két út: a hamis tan követése, illetve a démonimádás.

ärsär näčä yañilu yūküntümüz (17) ärsär näčä yañilu pušī (18) berdimiz ärsär yemä buyan (19) bügtäg qılurbiz tep (20) yañilu näčä anığ qılınč (21) qıltimiz ärsär yemä yäkkä (22) içkäkkä täñri tepän (23) tñlīgīg turalīgīg ölü-rüp (24) yūküntümüz ärsär yemä (25) burxan tepän igid nomqa (26) uduntumuz tapıntımiz ärsär (27) qut qolu yūküntümüz (28) ärsär täñrikä yazınip (29) yäkkä tapıntımiz ärsär (30) täñrim amti ökünürbiz (31) yazuqda boşunu ötünürbiz (32) manastar hırz (33) *säkizinč* kertü täñrig (34) arığ nomuğ biltükümüzdä (35) bärü äki yiltizig üč (36) ödki nomuğ biltimiz (37) yaruq yiltizın täñri yerin (38) tünärig yiltizın tamu yerin (39) biltimiz yemä yer täñri yoq (40) ärkän öñrä nä bar ärmış (41) tepän biltimiz täñrili yäkli (42) nädä ötrü sönüşmiş (43) yaruqlı qaralı qaltı (44) qatılmiş yerig täñrig kim (45) yaratmış tepän biltimiz (46) yemä arqun yer täñri nädä (47) ötrü yoq bolğay yaruqlı (48) qaralı qaltı adrılğay (49) antada kesrä nä bolğay tepän (50) biltimiz äzrua täñrikä kün (51) ay täñrikä küčlüg täñrikä

(16-20) valahányszor tévesen hódoltunk, valahányszor tévesen alamizsnát adtunk, továbbá azt gondolván, hogy erényes és nemes cselekedetet teszünk, valahányszor tévesen gonosz tettet (21-24) követtünk el, vagy a démont és a gonoszt istennek tartva, élőlényeket ölve neki hódoltunk, továbbá (25-30) öt burhánnak tartva, a hamis tant követtük és szolgáltuk, és áldásért könyörögve neki hódoltunk, így isten ellen vétkezve a démont szolgáltuk, Istenem, most *ezeket mind* megbánjuk, (31-34) és a vétek alól bocsánatért esedezünk. Manasztar hirza!

Nyolcadik. Az igaz istent és a szent tant mióta megismertük, (35-39) a két gyökeret és a három idő tanát²¹ ismerjük, valamint a Fény gyökerét, *vagyis* az isten földjét, a Sötétség gyökerét, *vagyis* a pokol földjét (39-45) ismerjük. Továbbá megtudtuk, mi volt mielőtt a föld és ég *még* nem volt. Hogy az istenek és a démonok miért harcoltak, hogy a Fény és a Sötétség hogyan keveredett össze, hogy a földet és az eget ki teremtetten, *ezt is* megtudtuk. (46-49) Továbbá, hogy az összekeveredett Föld és Ég miért fog megsemmisülni, hogy a fény és a sötétség hogyan fog szétválni, és ezt követően mi fog történni, (50-56) *ezt is* megtudtuk. Ezrua istenben, a Nap

²¹ Az *äki yiltiz* 'a két gyökér', vagyis a két principium: a Fény és a Sötétség. Ezek eredeti állapotukban függetlenek és öröktől fogva létezők. Az *üč öd* 'a három idő, három világekorszak' jelentésű. Az első szakaszban, (vagyis a kezdetekkor) a Fény és a Sötét még elkülönült egymástól, a középső szakaszban (vagyis a jelenben) a két szubsztancia összekeveredett, és ekkor történnek az isteni kísérletek ezek szétválasztására. A végső szakasz (azaz az eljövendő) pedig, amikor a Fény és a Sötét ismét különválnak, és a két principium visszakérül eredeti helyzetébe. Az *äki yiltiz üč ödki nom* kifejezés azt a tant illetve vallást jelenti, amelyik a Két Gyökér és a Három Idő köré épül, vagyis magát a manicheizmust (Özertural 2008: 18).

(52) burxanlarqa inantimiz (53) tayantimiz niġoşak boltumuz (54) tört yaruq tamġa köñlümüz- (55) dā tamġaladimiz bir am- ranmaq (56) äzrua täñri tamġasi äkinti (57) kertkünmäk kün ay täñri (58) tamġasi ücünč qorqmaq (59) beş täñri tamġasi törtünč (60) bilġä bilig burxanlar (61) tamġasi täñrim biligimizni (62) köñlümümüzni bu tört (63) törlüg täñrilärdä äġtädimiz (64) ärsär or- ninta qamşattimiz (65) ärsär täñri tamġasi buzultı (66) ärsär amti täñrim yazuqda (67) boşunu ötü- nürbiz manastar (68) hirz toquzunč on (69) čağşapat tut- duqumuzda bärü (70) üc äġzın üc köñlün üc (71) älgın bir qa- maġ özün tükäti (72) tutmaq kăr- gäk ärti täñrim (73) bilip bilmätin ät'öz (74) säwiginčä yorıp yawlaq iş (75) tuş adaş qudaş sawın (76)

és Hold istenében, az erős istenben, a burhánokban hittünk, és bízunk, hall- gatóvá²² váltunk. A Négy Fényes Pe- csétet²³ szívünkbe pecsételtük: az első a szeretet, *vagyis* Ezrua isten pecsétje, a második (57-61) a hit, *vagyis* a Nap és Hold istenének pecsétje, a harma- dik az *istenfélelem*, *vagyis* az Öt isten pecsétje, a negyedik a bölcs tudás, *vagyis* a burhánok pecsétje. Istenem, ha tudatunkat és (62-65) szívünket et- től a négyféle istenségtől eltávolítottuk (felelítettük), őket helyükről elmozdí- tottuk, ha az isteni pecsét megsértült, (66-68) most Istenem, a vétkek alól bo- csánatért esedezünk. Manasztar hirza! Kilencedik. Amióta a tíz (69-75) pa- rancsolatot²⁴ megtartjuk hármat szá- jjal, hármat szívvel, hármat kézzel, egyet *pedig* egész lényünkkel kellett tökéletesen megtartani. Istenem, ha tudva-tudatlanul, a testi örömöknék élve, rossz társak és rokonok szavát

²² A manicheus egyházi hierarchia legalsó fokán található hallgatók (*niġoşak* < szogd *nywš'k* 'Auditor'), akiknek fő feladata a vallási előírások betartása mellett a kiválasztottaknak engedelmeskedni, valamint őket táplálni és ellátni. Az egyház felépítését lásd a bevezetőben.

²³ A Fény négy pecsétje: a szeretet, a hit, az istenfélelem és a bölcsesség. Másutt ezek a helyes élet parancsai a manicheusok (azon belül az electusok, *vagyis* a kiválasztottak) számára. A Három Pecsét: a száj, a kéz és az öl pecsétje (*tria signacula oris et manuum et sinus*) (Simon 2011: 428) és a negyedik pecsét: Máni („a próféták pecsétje”) (Simon 2011: 451). A száj pecsétje a szó tisz- tóságát és a bizonyos étkezési szabályokat jelenti (húsevés és alkohol ivás tilalma, böjt). A kéz pecsétje (másnéven a „kezek békéje”) az erőszakmentesség. Az öl pecsétje pedig a cölibátus, a tartózkodás a testi örömöktől. A pecsét a szíven: a legtöbb vallásban (kereszténység, iszlám) a hit elfogadása, a hit törvényei szerint cselekedni és élni.

²⁴ A hallgatókra (auditorokra) vonatkozó tíz parancs, illetve tiltás: 1) a hamis istenek és tanok megtagadása, 2) a beszéd tisztasága (a hazugság tilalma), 3) az étkezés tisztasága (hús- és alko- holtilalom), 4) ügyelni arra, hogy a prófétákról tiszteletlenül ne beszéljen, 5) házassági hűség, és a böjt napjain önmeztartóztatás, 6) azok segítése, akik szenvednek vagy megtartóztatják magukat a kapzsiságtól, sóvárgástól, 7) tartózkodni a hamis prófétáktól, 8) szükségtelenül nem ártani semmi- lyen létezőnek, 9) tartózkodni a lopástól és csalástól, 10) tartózkodni a mágiától, mágikus szerek- től és egyéb ártó dologtól (Skjærve 2006: 55). Jelentős átfedések figyelhetők meg a keresztény és zsidó tízparancsolattal, valamint a buddhista nyolc nemes erénnyel (pl. helyes beszéd, helyes életmód, helyes cselekvés).

alip köñülün körüp yilqıqa (77) barımqa bolup azu muñumuz (78) taqımız tägip bu on çağşapatıg (79) sidimız ärsär näčä ägsüttümüz (80) kärgättimiz ärsär amtı täñrim (81) yazuqda boşunu ötünürbiz (82) manastar hırz (83) *onunč* künkä tört alqış (84) äzrua täñrikä kün ay täñrikä (85) küclüg täñrikä burñanlarqa (86) bir biligin arıg köñülün (87) alqansıg törü bar ärti (88) yemä qorqmatın ärmägürüp (89) ädgüti tükäti alqanmadımız (90) ärsär yemä alqanur ärkän (91) köñülümüzni saqınčımızni (92) täñrigärü tutmadımız ärsär (93) alqışımız ötügümüz täñrikä (94) arıgın tägmädi ärsär nä yerdä (95) tıdıntı tutuntı ärsär amtı (96) täñrim yazuqda boşunu ötünür- (97) biz manastar hırz (98) *bir yigirminč* yemä yeti tür-lüg (99) puşı arıg nomqa anču-lasıq (100) törü bar ärti yemä beş täñri (101) yaruqın quwratıglı friştilär (102) xroştäg padwax-tag täñri täñrigärü (103) bardači boşuntači beş täñri (104) yaruqın biziñärü kälürdi ärsär (105) biz

(76-80) megfogadva, az ő akaratuk szerint jószággal és vagyonnal törőd-tünk, vagy mivel bánat és szükség ért bennünket, ezt a tíz parancsola-tot megszegtük, *továbbá* valahány-szor hiányosan vagy elégtelenül *teljesítettük*, most Istenem, (81-83) a vétkek alól bocsánatért esedezünk. Manasztar hırza!

Tizedik. Naponta négy ima²⁵: (84-90) Volt egy törvény, hogy Ezrua istenhez, a Nap és Hold istené-hez, az Erős istenhez, a burhánok-hoz egy tudattal és tiszta szívvel imádkozzunk. És ha *istenfélelem* nélkül henyélve, nem helyesen és tökéletesen imádkoztunk, továbbá miközben imádkoztunk (91-95) szívünket és gondolatunkat nem emeltük istenhez, *vagy* ha imánk és fohászkodásunk nem teljességgel ért el istenhez, *vagy* valahol megakadt, elakadt, most (96-100) Istenem, a vétkek alól bocsánatért esedezünk. Manasztar hırza!

Tizenegyedik. És volt egy törvény, hogy hétféle alamizsnát adományoz-zunk a szent vallási *közösségnek*²⁶. Továbbá az Öt isten (101-104) fén-yét összegyűjtő angyalok, valamint

²⁵ A napi négy imát hajnalban, délben, naplementekor és éjjel végezték, szigorú előírásokat követve, amelyek meghatározták a rituális mosakodást, az ima szövegét és az imádkozás szer-tartását. Nappal a Nap, éjjel pedig a Hold felé fordulva imádkoztak, ha egyik sem volt látható, akkor északi irányba vagy a Sarkcsillag felé (Skjærø 2006: 56). A kiválasztottaknak pedig napi hét ima volt kötelező (Asmussen 1965: 222).

²⁶ Ezt a kiválasztottak táplálására és ellátására szolgáltatják. A hallgatók így kárt okoznak az Élő Szellemnek, de ezt a kiválasztottak érdekében cselekszik, tehát vétkük megbocsátható. A tehetősebb hallgatók egyéb, akár pénzbeli segítséget is nyújthatnak monostorok építéséhez és fenntartásához (Skjærø 2006: 56).

adruq adruq etip yaratip (106)
 nomqa kigürsüg törü bar (107)
 ärti azu muñ ücün azu (108) puši
 bergäli qizganip (109) yeti türl-
 üg puši nomqa (110) tükäti berü
 umadimiz ärsär (111) täñrigärü
 pardači bošuntači (112) beš täñri
 yaruqin äwkä barqa (113) badimiz
 ärsär anig qilinčlig (114) kišikä
 yawlaq tinligqa (115) turaligqa
 berdimiz ärsär (116) töktümiz
 sačtimiz ärsär (117) täñri yaruqin
 yawlaq yergärü (118) idtimiz ärsär
 täñrim amtī (119) yazuqda
 bošunu ötünürbiz (120) manastar
 hirza

Hrostag és Padvahtag isten²⁷ az ég felé menő és megszabaduló Őt isten fényét, amikor felénk hozta, (105-110) volt egy törvény, hogy ezt mi külön-külön megalkotva, megte-remtve a vallási közösségnek továbbadjuk. Akár bánatunk miatt, akár mert az adomány adással fukarkodtunk, a hétféle alamizsnát a vallási közösségnek tökéletesen nem tudtuk megadni, (111-116) az ég felé menő és megszabaduló Őt isten fényét házunkhoz és tulajdonunkhoz kötöttük, gonosz tettű embereknek vagy rossz élőlényeknek (hend.) adtuk, elpocsé- koltuk és szétszórtuk, (117-120) így az isten fényét rossz helyre küldtük, Istenem, most a vétkek alól bocsánatért esedezünk. Manasztar hirza!

(MHUd)²⁸

(1) tört yigirminč bir yılqa yeti (2)
 yemki olursuq törü bar ärti (3) bir
 ay čağšapat tutmaq kargäk (4) ärti

(1-5) Tizennegyedik. Volt egy tör-
 vény, hogy egy évben hét jemkit²⁹
 kell ülni. Az egy hónap parancso-

²⁷ Szogd *pōw'xtq* 'Answer, Padwakhte', a szogdban a szó pártus eredetű **padvāxtag* (Gharib 2004: 273). A pehleviben *xrōštan* 'call, cry' alakot találunk (MacKenzie 1986: 94). A második teremtés során a Sötétség fogságában lévő lélek felszabadítására az Élő Szellem szólítja az Első Embert, aki visszaemlékszik fénytől való származására, és válaszol (Simon 2011: 426). Így nyitja meg Hrostag isten a kaput Hormuzta és az Őt isten előtt, hogy visszajussanak a Fény Birodalmába (Kara 2011: 203). Majd ez történik az egyéni megváltás folyamatában is: érkezik a „hívás”, és a megváltást kereső ember részéről a „válasz” (Simon 2011: 436). Más manicheus szövegekben is önálló istenekként szerepelnek.

²⁸ Eredeti szöveg: L 273-337.

²⁹ A *yemki* ünnepeket a manicheus vallás vezető mártírai emlékezetére tartották (pl. Máni, Jézus, a Három Presbiter stb.). Ezek az ünnepek megszakítás nélkül tartott kétnapos böjtt foglal- tak magukba (feltételezhetően ugyanazokkal a szertartásokkal, amelyeket a heti böjtnapokon is végeztek). Kivéve a Máni emlékezetére tartott *yemkit*, ez valószínűleg egy 26 napos böjti hónap volt (*čağšapat ay*). Ezt követte a *Bēma yemki*, vagyis a Máni emlékére tartott böjti hónap 27. és 28. napja, a manicheus vallási naptár legnagyobb ünnepe. Együttal ez az egyházi év kezdete is (Elf). A *bēma*, amiről az ünnep a nevét kapta, egyrészt jelképezi az ötlépcsős trónust (szimbolizál- va az egyház hierarchiáját), melyen Máni ül (Simon 2011: 418). Másrészt egyfajta „bírói szék”, vagyis Jézus trónja, mely előtt az emberek összegyűlnek az idők végezetén (Simon 2011: 427).

yemä čaidanta yemki (5) olurup
 bačaq bačap (6) täñri burxanqa bir
 biligin (7) köñültä bärü bir yïlqï
 (8) yazuqumuznï boşunu ötün-
 mäk (9) kärgäk ärti täñrim yeti
 yemki (10) tükäti oluru umadïmiz
 ärsär (11) bir ayqï čačšapatig ädg-
 üti (12) tükäti aritï tutu umadïmiz
 (13) ärsär yemä čaidanta yemki
 (14) bačaq ädgüti nomča törüčä
 (15) oluru umadïmiz ärsär bir
 (16) yïlqï yazuqumuznï bir bi-
 ligin (17) köñültä bärü boşuyu
 qol- (18) madïmiz ärsär näčä äg-
 sük (19) kärgäk boltï ärsär täñrim
 (20) amtï yazuqda boşunu ötün-
 nür- (21) biz manastar hirz

(22) *beš yigirmïnč* kün sayu näčä
 (23) yawlaq saqïnč saqïnurbiz
 (24) näčä sözlämäsïg irinčülüg
 (25) söz sözläyürbiz näčä (26)
 iślämäsïg iš iśläyürbiz (27) anïg
 qïlinčqa irinčükä (28) kântü özü-
 müzni ämgätirbiz (29) yemä
 künkä ašaduqumuz (30) beš täñri
 yaruqï kântü özümüz (31) özü-
 müz todunčsuz uwutsuz (32) suq
 yäk säwiginčä yorïduq (33) üčün
 yawlaq yergärü barïr (34) anï
 üčün täñrim yazuqda (35) boşu-
 nu ötünürbiz manastar (36) hirza
 täñri dinmurwa üčün (37) täñrim
 ägsüklüg yazuqluğ- (38) biz
 ötägçi berimčibiz (39) todunč-
 suz uwutsuz suq (40) yäk üčün
 saqïnčïn sözin (41) qïlinčïn yemä
 közin körüp (42) qulqaqïn äši-

latát meg kellett tartani, továbbá
 a csajdanban jemkit ülvé, böjtöt
 böjtölve (6-10) istenhez és a burhá-
 nokhoz egy tudattal és teljes szívből
 (adva) egy évnvi vétkeink megbo-
 csátásáért kellett esedezni. Istenem,
 ha a hét jemkit nem tudtuk tökélete-
 sen megülni, (11-16) ha az egyhavi
 parancsolatot nem tudtuk helyesen,
 tökéletesen és teljesen megtartani,
 valamint a csajdanban a jemki böjtöt
 nem tudtuk helyesen, a tan és a tör-
 vény szerint megülni, valamint ha
 egy évnvi vétkeinknek egy tudattal
 (17-20) és *teljes* szívből adva meg-
 bocsátásáért nem könyörögtünk, ha
bármelyikben hiányosságunk vagy
 szükségünk volt, Istenem, most a
 vétkek alól bocsánatért esedezünk.
 (21-26) Manasztar hirza!

Tizenötödik. Minden nap meny-
 nyi rossz gondolatot gondolunk,
 mennyi kimondhatatlan, aljas
 szót szólunk, mennyi elkövethet-
 etlen cselekedetet teszünk, (27-
 29) gonosz *tettekkel*, aljassággal
 saját magunkat gyötörjük. To-
 vábbá, amit mindennap magunk-
 hoz veszünk, (30-36) az Öt isten
 fénye, saját magunk, a lelkünk,
 mivel a telhetetlen és szégyente-
 len Mohóság démonának kedve
 szerint élünk, rossz helyre halad.
 Ezért, Istenem, a vétkek alól bo-
 csánatért esedezünk. Manasztar
 hirza! Dinmurwa isten végett (37-
 40) Istenem, hiányosak, vétkesek
vagyunk és bűnösök vagyunk, a
 telhetetlen és szégyentelen Mo-
 hóság démona miatt gondolattal,

dip tilin sözlöp (43) älgin sunup
adaqin yorip (44) ürkä üzüksüz
ämgätirbiz (45) beş täñri yaruqin
quruğ öl (46) yerig beş türlüg tñ-
liğig beş (47) türlüg otuğ iğaciğ
yemä (48) ägsüklüg yazuqluğbiz
on (49) čaxsapatqa yeti puşıqa üč
(50) tamğaqa niğošak atin tutar-
(51) bız: qılınčın qılu umazbiz
(52) yemä yaruq täñrilärkä arıg
(53) nomqa täñriči nomči arıg
(54) dintarlarqa: näčä yazıñmız
(55) yañılñmız ärsär yemä täñri
(56) aymış ötčä biligčä (57)
yorımadımız ärsär täñrilär (58)
köñülin bertdimiz ärsär yemä
(59) yemki baçaq alqış čaxsapat
(60) nomča törüčä tutu umadımız
(61) ärsär näčä ägsüttümüz (62)
kärgättimiz ärsär kün sayu (63)
ay sayu suy yazuq qılur- (64) bız
yaruq täñrilärkä nom qutıña (65)
arıg dintarlarqa suyda yazuqda
(66) boşunu ötünürbiz manastar
(67) hirz .....bir yigirminč ay
beş otuzda

szóval (41-45) és tettel, és mert
szemével látunk, fülével hal-
lunk, nyelvével szólunk, kezével
adunk, lábával járunk hosszú ide-
je, folyamatosan gyötörjük az Őt
isten fényét, a száraz és nedves
(46-50) földet, az ötféle élőlényt,
az ötféle fűvet és fát. Továbbá hi-
ányosak és vétkesek vagyunk a
tízparancsolat, a hét alamizsna és
a három pecsét szerint. Hallgató a
nevünk, (51-55) *de az előírt* cse-
lekedeteket megtenni nem tudjuk.
Továbbá a Fény istenek, a szent
tan, a prédikátorok, a tan prédiká-
torai, a szent kiválasztottak ellen
valahányszor vétkeztünk, eltéve-
lyedtünk, vagy nem az isten által
(56-60) kinyilatkoztatott taná-
csok és tudás szerint éltünk, az is-
tenek szívét összetörtük, a jemki
böjtöt, az imát és a *tízparancsola-*
tot, a tan és törvény szerint meg-
tartani nem tudtuk, (61-64) s va-
lahányszor *ezeket* hiányosan vagy
elégtelenül *teljesítettük*, minden
nap és minden hónapban bűnö-
ket, vétkeket követünk el. A Fény
istenekhez, a magasztos tanhoz³⁰,
(65-67) a szent kiválasztottakhoz
bűneink és vétkeink alól bocsána-
tért esedezünk. Manasztar hirza!
[...] 11. hónap 25-én.

³⁰ A kifejezés a nyugati értelemben vett gnózis megszemélyesített formájaként értelmezhető (Özertural 2008: 134).

Felhasznált irodalom

- Asmussen, J.P. (1965): *Huastvanift. Studies in Manichaeism*. Copenhagen.
- Bang, W. (1923): Manichäische Laien-Beichtspiegel. *Le Muséon* 36. 137–242.
- Biacsi M. – Danka B. – Ótött-Kovács E. (2014): *Huasztuanift. Az ótörök manicheus gyónás*. Szeged.
- Clark L. (1997): Turkic Manichean Literature. In: Mirecki, P. & BeDuhn, J. (eds.) *Emerging from Darkness – Studies in Recovery of Manichean Sources*. Leiden, New York, Köln.
- Dmitrieva, L.V. (1963): Huastuanift. Vvedenie, tekst, perevod. In: Borovkov, A.K. (red.) *Tjurkologičeskie issledovanija*. Moskva-Leningrad. 214–232.
- Gharib, B. (2004): *Sogdian dictionary*. Tehran.
- Kakuk Zs. (1985): Huasztuanift. Manicheus bűnbánó ima. In: Kakuk Zs. et al. (szerk.) *Örök kőbe vésve. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-től a XV. századig*. Budapest. 94–98.
- Kara Gy. (2011): Ujgur szövegek. In: Simon R. – Simonné Pesthy M. (szerk.) *Máni és a fény vallása. A manicheizmus forrásai*. Budapest. 195–211.
- Kósa G. (2011) A Fény buddhájának tanítása. A kínai manicheizmus szövegei. In: Simon R. – Simonné Pesthy M. (szerk.) *Máni és a fény vallása. A manicheizmus forrásai*. Budapest. 212–280.
- Kósa, G (2013): A kameleon-misszió. A manicheus térítés technikái. In: Déri B. et al. (szerk.) *Conversio. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai*. Budapest. 303–338.
- Le Coq, A.A. (1972): Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan). In: Le Coq, A. A. et al. (hrsg.) *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan Forschung*. Band 1. Leipzig. 564–604.
- MacKenzie, D.N. (1986): *A concise Pahlavi dictionary*. London.
- Malov, S. E. (1951): *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti. Teksty i issledovanija*. Moskva-Leningrad.
- Özertural, Z. (2008): *Der uigurische Manichäismus*. Wiesbaden.
- Özertural, Z. (2011): Die innere Gliederung des alttürkischen Beichttextes Huāstvánift. In: Özertural, Z. & Wilkens, J. (eds.) *Der östliche Manichäismus. Gattungs- und Werksgeschichte. Vorträge des Göttinger Symposiums vom 4./5. März 2010*. Berlin–Boston 113–120
- Radloff, W. (1909): *Chuastuanit, das Bussgebet der Manichäer*. Hrsg. und übers. von W. Radloff. St.Petersburg.
- Simon R. – Simonné Pesthy M. (szerk.) (2011) *Máni és a fény vallása. A manicheizmus forrásai*. Budapest.
- Skjærve, P. O. (2006): *An Introduction to Manichaeism*. http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Manichaeism/Manichaeism_1_Intro.pdf
- Sundermann, W. (1979): Namen von Göttern, Dämonen und Menschen in iranischen Versionen des manichäischen Mythos. *Altorientalische Forschungen* 6. 95–133.
- Sundermann, W. (1985): Die vierzehn Wunden der Lebendigen Seele. *Altorientalische Forschungen* 12. 288–295.
- Tuguševa, L. Ju. (2008): *Huastvanift. Manihejskoe pokajanie v grehah*. Sankt-Peterburg.

- Wilkens, J. (2003): *Altürkische Handschriften, Teil 9. – Buddhistische Beichttexte*. Stuttgart
- Zieme, P. (1966): Beiträge zur Erforschung des Xvāstvánift. *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 12. 351–378.
- Zieme, P. (1975): *Manichäisch-türkische Texte. Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin.

Internetes hivatkozások

EIF: <http://www.iranicaonline.org/articles/festivals-ii>

URL1: <http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>